

כ"א ניסן

הרב משה מטרנני

הפוסק בארץ ישראל

בתאריך כ"א בניסן חל יום פטירתו של הרב משה מטרנני, המבי"ט, שנפטר בתאריך זה בשנת ה'ש"מ (1580). הרב היה בן למשפחת מגורשי ספרד שגלו ליוון, והוא עצמו עלה לארץ ישראל לעיר צפת שם למד אצל הרב יעקב בירב והיה לאחד מהחכמים שנשמכו על-ידו לאחר חידוש הסמיכה יחד עם הרב יוסף קארו. הרב היה חבר בבית-הדין בצפת יחד עם הרב קארו, והם הרבו לדון בענייני הלכה ואף חלקו זה על זה. הרב כתב ספרים רבים, בניהם שו"ת המבי"ט, פירוש לרמב"ם בשם 'קריית ספר', וספר 'בית אלוקים'.

הלכות שונות והבדלי מנהגים הינם רווחת היהדות, שכן בהיות ישראל שה פזורה בגלות נקבעו מנהגים שונים שנבעו בין היתר מהמציאות המקומית. בכך, התפלגו עדות ישראל ליוצאי אשכנז וספרד. לאחר שנות גלות ונדודים, שב עם ישראל לארצו, והחל הדיון כיצד יש לנהוג במנהגי ישראל ובהלכות הנוגעות למעמד האישי של האדם. לאחר גירוש ספרד התקבצו חלק מהגולים ובני משפחתם בעיר צפת, ובבית-הדין ישבו הרב יוסף קארו והרב משה מטרנני. אחת המחלוקות הגדולות בניהם היא אודות שנת השמיטה בה יבול שגדל בארץ ישראל בקרקע של יהודי קדוש בקדושת שביעית ופטור מהפרשת תרומות ומעשרות.

השאלה היא, מה מעמדם ההלכתי של פירות שגדלו בארץ ישראל בקרקע של גוי? לדעת המבי"ט, בפירות אלו יש קדושת שביעית¹ ולדעת הרב קארו אין בהם קדושת שביעית². בתשובתו כתב הרב קארו שיש להתבסס בארץ ישראל על דעת הרמב"ם שהוא מרא דארעא ישראל, היינו שיש לקבל את פסיקותיו של הרמב"ם בארץ ישראל. מחלוקת זו שבה ועולה מידי שבע שנים, בשנת השמיטה, בשאלת מעמדם ההלכתי של פירות 'היתר מכירה', הסדר הלכתי למכירת קרקע ארץ ישראל לגוי, האם יש קדושת שביעית בפירות של גוי שגדלו בארץ ישראל, או שאין בהם קדושה ויש להפריש מהם תרומות ומעשרות? כאמור, הרב קארו טען שבארץ ישראל יש להכריע כפסיקת הרמב"ם, שכן הוא הפוסק הארץ-ישראלי.

¹ שו"ת מבי"ט (ח"א סימן כא).

² שו"ת אבקת רוכל (סימן כד).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם
נתנאל אוירבך

נדלג לימי קום המדינה, כאשר התקבצו יהודים מכל קצוות הגולה לארץ ישראל והביאו עימם הלכות ומנהגים שונים, שב ועלה הדיון כיצד להתייחס להלכות ומנהגים שונים, האם יש ליצור אחידות ולקבוע דרך הלכתית אחת או להותיר את הגיוון על כנו?

לדוגמה: חרם רבינו גרשום, שאסר לשאת שתי נשים ואסר לגרש אישה בעל-כורחה,³ התקבל רק בארצות אשכנז, מקום מוצאו של רבינו גרשום, ולא בארצות ספרד.⁴

מחלוקת נוספת בין בני ספרד לאשכנז היא בשאלת היחס בין יבום לחליצה, במקרה ונפטר אדם ללא בנים נתנה התורה שתי אפשרויות - יבום הכרוך בנישואי אשת הנפטר לאחיו, או חליצה. השולחן ערוך פסק שבזמן הזה יש להעדיף יבום, ואילו הרמ"א צידד בחליצה.⁵

כעת עלתה לה השאלה מה נעשה בארץ ישראל? הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, הרב הראשי הספרדי הראשון של מדינת ישראל, הדגיש את האחידות בארץ ישראל.⁶

לדבריו, ההיפרדות לקהילות שונות בעלות מנהגים שונים נובעת מהפיזור והגלות, אך בעת השיבה לארץ עלינו לאחד כמה שניתן את המנהגים השונים ולגנוח את המנהגים המפרידים בינינו למטרת יצירה קהילה אחת גדולה. אכן, מיד לאחר קום המדינה, בשיתוף עם הרב יצחק הרצוג תיקן הרב עוזיאל את 'חרם ירושלים' המבוסס על כך שבארץ ישראל יש לקבל את הפסיקה האשכנזית ולהחיל אותה גם על הספרדים.⁷ בבסיס הנימוקים השונים עומדת דרישת הרב עוזיאל לאחדות העם לאחר שובו מהגלות.

פוסקי ספרד התנגדו לפסיקה זו של הרב עוזיאל, שכן בשם האחדות הוא מבטל את מנהגי ספרד, להם הוא חב כבן העדה.⁸ הרב עובדיה יוסף הוסיף וטען, שלא ניתן לבטל את פסיקת השולחן ערוך, שכן הוא מרא דארעא ישראל, היינו הפוסק של ארץ ישראל וכל הנמצא בארץ חייב לנהוג כפסקיו. לפיכך טען שאין כל משמעות הלכתית ל'חרם ירושלים' המחייב את בני ספרד כמנהגי והלכות בני אשכנז, והוא אף צידד בהתרת היבום בארץ ישראל כמנהג השולחן ערוך.⁹

נחזור לצפת - ראשית יש לדעת שמבחינה היסטורית לא כולם נהגו אז כהכרעת הרב יוסף קארו, דבר המוכיח שלא הייתה הכרעה ברורה מי הוא הפוסק הבלעדי בארץ ישראל.

עוד יש לזכור, שהשולחן ערוך קבע את פסיקותיו על-פי שלושת עמודי ההוראה, הלא הם הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש,¹⁰ כאשר ההכרעה עפ"י הרוב ובדרך-כלל ידם של שני פוסקי ספרד, הרי"ף והרמב"ם, על העליונה. כנגדו טען הרמ"א,¹¹ שהוא לא התייחס כלל לפוסקי אשכנז נוספים מאותו דור, כך שלדבריו הכרעותיו נוטות לפסיקה הספרדית.

מכל-מקום, ביחס למנהג ארץ ישראל בפולמוס השמיטה בצפת, כתב החזון איש¹² שיש להכריע כדעת המבי"ט. לדבריו, אמנם בעבר היו נוהגים אחרי פסיקת הרמב"ם והשולחן ערוך, "אבל מפני

³ מובא בראב"ן (כתובות סה ע"א).

⁴ שולחן ערוך (אבהע"ז סימן א סעיף י; שם סימן קיט סעיף ו); רמ"א (אבהע"ז סימן א סעיף י; שם סימן קיט סעיף ו).
⁵ שולחן ערוך (אבהע"ז סימן קסה סעיף א); רמ"א (שם).

⁶ ראו בדבריו: שו"ת משפטי עוזיאל (אוי"ח ח"א סימן א); שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן (סימן ב); מכמני עוזיאל (תל אביב תרצ"ט, עמוד תקל; עמוד תעג-תעד; ח"א עמוד שכה); שו"ת יין הטוב (אוי"ח ח"ב סימן ד); משואה לדור (עמוד פ); שו"ת יביע אומר (ח"ו או"ח סימן מג; ח"ו אבהע"ז סימן יד אות ו; ח"ח אבהע"ז סימן כו אות ב).

⁷ הרב בצמ"ח עוזיאל (אוסף פסקי דין, ח"א עמוד קי; שו"ת משפטי עוזיאל, ח"ה סימן פג; ח"ז סימן קיט); הרב יצחק הרצוג (פסקים וכתבים, ח"ז עמוד תרסב; שו"ת היכל יצחק, אבהע"ז ח"א סימן ה הערה א; שם סימן כו; תחוקה לישראל עפ"י התורה, ח"ג עמוד 159-160).

⁸ שו"ת שמי"ש ומגן (ח"א אבהע"ז סימן ח).

⁹ שו"ת יביע אומר (ח"ו אבהע"ז סימן יד; ח"ח אבהע"ז סימן כו).

¹⁰ בית יוסף (הקדמה לאוי"ח).

¹¹ דרכי משה (הקצר הקדמה).

¹² חזון איש (שביעית סימן כג ס"ק ל).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם נתנאל אוירבך

הבלבול שעירות חרבו וחזרו ונתיישבו נתבטל הדבר, שהחדשים נגררים אחרי פוסקים אחרים. דבריו מבוססים על הטענה שחורבן קהילה מהווה ביטול למנהגיה, כדברי הרב יעקב ריישר: "כיון שנתבטל הקהל נתבטל מנהגם ואסתלק מעשה ראשון כי פנים חדשות באו לכאן".¹³ לפיכך חורבן הקהילות בארץ ישראל הביא לידי כך שכל המנהגים שנהגו בארץ עפ"י הרב יוסף קארו בטלו ואין עוד תוקף להיותו הפוסק הבלעדי בארץ ישראל.¹⁴

יתכן ואין מנוס אלא לקבל את גישתו של הראי"ה קוק,¹⁵ שדגל בהשאת מנהגי הקהילות על כנס כחלק מההבנה שדווקא המגוון והשוני יהיו הפריה הדדית והשלמה של האומה. לא על-ידי טשטוש הזהות נגיע למטרתנו, אלא אדרבה, השוני והגוונים מפרים את כל חלקי האומה.

¹³ חק יעקב (סימן תסח ס"ק ט).

¹⁴ הרב אברהם שרמן (קובץ תורה שבעל פה, כרך כז עמוד קד-קז).

¹⁵ אגרות הראי"ה (ח"ג אגרת תקסו; ח"ד אגרת א קסד); מאמרי הראי"ה (עמוד 45-48); מדבר שור (דרוש ט אות א).